

jónéhány kifogást emelni a mű egyes részeivel kapcsolatban. De a hibák felsorolása mellett azt is meg kell mondanunk, hogy igen nehéz helyzetben volt a szerző: művelődéstörténetünknek egy meglehetősen felderítetlen területéhez nyúlt. S Szilágyi könyvének legnagyobb érdeme, hogy ezt megtette. A munkásmozgalom kulturális hagyományai rendkívül sokrétűek és gazdagok, valóságos kincsháza egész népünk művelődéstörténetének. Ezért nem elégedhettünk meg azzal, hogy egy igen fontos területen a kérdések tömegét csak érinti a szerző, s lényeges kérdések többé-kevésbé megválaszolatlanok maradnak. Sok munka vár még azokra, akiknek szívügye a munkásmozgalom kulturális értékeinek feltárása. Nyugtalanító az, hogy jórészt fiatal, első dolgozataikkal jelentkező kutatók vállára nehezedik a feltárás munkája. Idősebb, tapasztaltabb kutatóinknak is az eddigénél sokkal nagyobb részt kell vállalniuk. Feltétlenül szükség van egész művelődéstörténetünk átértékelésére, illetve a további kutatómunkákra. Bizonyára nem vitakérdés, mennyire fontos társadalmunk vezető osztályának kulturális hagyományait ápolni és feldolgozni. A szocializmus építéséhez az adott területen — meggyőződésem — ez adna a legtöbb segítséget. Ugyanakkor tudományos kutatásunk adott területén ez a korszerűséget is jelenti és a bizonyítást annak az igazságnak, hogy a felszabadulás előtt nem volt egységes magyar kultúra. Jelenleg még az a helyzet, hogy eléggé szervezetlenül folyik ez a munka. Társadalomtudományi intézeteinkben sem kapja meg mindig a kellő megbecsülést. Bizonyítja ezt az elmúlt 8—10 év tudományos termése is.

Befejezésül még egyszer hangsúlyozzuk: Szilágyi János becsületes munkát végzett. De a nagy anyaggal nem tudott, nem is tudhatott megküzdeni. Nagy forrásanyagot dolgozott fel, de azt nem sikerült mindenben hasznosítania. A feltárt anyagban nagyobb volt a lehetőség, mint amit a megvalósítás tükröz. A megírás során támadt nehézségeit ő maga is többször hangsúlyozza könyvében. Legyen tehát komoly tanulság a könyv befejező gondolata: „Ha részletesebben megismerjük és megismertetjük mai könyv- és könyvtárkultúránk közvetlen előzményeinek és alapjainak történetét, egyik leghaladóbb és legforradalmibb kulturális örökségünket vesszük gondjainkba. A tanulságok levonásával pedig mai harcainkat, mai kulturális életünket segítjük.” (97. o.)

Kiss István

MÓRICZ ZSIGMOND HAGYATÉKÁ BÓL

Sujtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Réz Pál. Új Magyar Múzeum sorozat. — A Magyar Tudományos Akadémiai Tudománytörténeti Intézet gondozásában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. 486 o.

Osvát Ernőről jegyezték fel, hogy egyszer Kosztolányival beszélgetve, szóba került Balzac is. „Kosztolányi csodálkozott, hogy Osvát mindent elolvasott Balzactól. A jót is, a rosszabbat is. Hogy miért? mert a lángésznél az egész számít. Mindent el kell olvasni, amit írt.” (Gellért Oszkár: Kortársaim, Művelt Nép. 1954. 45). Így vagyunk mi is Móriczcal, és ezért örülünk, hogy gépiratos, kiadatlan hagyatékának egy részéhez most ebben a kötetben hozzájuthattunk.

Móricz páratlan termékenységű művész volt: néha már-már az az olvasónak a benyomása, hogy valósággal íráskényszer alatt állott és szinte mindent *je kellett* írnia, amit hallott, látott; vagy ami vele történt. Ez a kötet azonban,

amelynek írásait műfajilag: a drámák, regénytörödékek, elbeszélések, tárcák, riportok, előadások, rádióösszeállítások, irodalmi tanulmányok, cikkek közé sorolhatjuk, s amely időrendben csaknem egész írói pályáját átfogja (1916-tól 1940–41-ig), s amely írások természetesen csatlakoznak a már kötetbe gyűjtött riportokhoz, tanulmányokhoz, — még a Móricz életműben járatos olvasónak is meglepetéseket tartogat. Még ha ismétlődnek is Móricz kedves történetei olykor-olykor — ne feledkezzünk el Osvát Ernő okos szaváról: a lángésznél az egész számít. Sokféle szempontból tanulságos ez a hagyaték-válogatás: szinte egyenrangú írásokkal gazdagítja Móricz írói termését, adalékokat ad művei geneziséhez, s gazdagon tolnak fel a kortársi és az őt közvetlenül megelőző írói nemzedékre vonatkozó emlékei. A bőségnek ebben a zavarában mégis csak az eredeti írói termésnek adjuk az első helyet.

Olyan nagyszerű írásokkal gazdagodott Móricz már ismert novellisztikája, mint a *Májusi eső*, a *Rodostó utca 77.*, *Mater Dolorosa*, a József Attila életéből merítő: *Karácsonykor jobban fáj*, avagy a novella és a riport határán járó: *Ágni Ángyó*, a Rózsa Sándor regénynek ez a „mellékterméke”. S ha már a riportról beszéltünk, említsük meg a *Nyíregyházi* és a *szentesi körképet*. „Mert ma már számtalan ponton nagyszerű fejlődésnek vagyunk tanúi, de a nép állapota túlnyomó részben siralmas” rögzíti a riasztó helyzetképet az elsőben: „Boldogabb emberi lét követeli a megszületést” — vonja le ezekből a kitűnő szociográfiai helyzetképeiből a konklúziót. (295. o.) Móricz állandóan érzekelte kora vulkánikus mivoltát, lényegét (194. o.): harmincas évekbeli írásainak ez adja meg a háttérét: „van valami más is az életben, nemcsak a gazdasági válság, nemcsak a tőzsdei krach” — írja egy talán csak játékos-sághól leírt kis írása utolsó mondataként (*Virágos beszéd*) s a „*Vasárnap délután*” befejezése is remek atmoszféra teremtő erővel idézi fel ezeket az éveket: „Nincs kedvük beszélni. Hallgatnak. A vendéglős elolt egy lámpát.” (204. o.) De felesleges is volna tovább elemezni, hiszen ugyis csak szerény adalékok a már régen ismert nagy Móricz művek gondolataihoz. (Rokonok, A boldog ember stb.) Erre az idő re esik szívós — de tegyük hozzá mindjárt: lényegében sikertelen — küzdelme a proletár témával is. Móricz proletár alakjai nem proletárok a szó klasszikus értelmében: a Lágymányos szegényemberei ezek, akik nagyobbrészt vidékről kerültek fel, és a gyár még nem gyúrta át őket munkásokká. Közelebb állnak a lumpenproletárokhoz. Akár a *Csibe*-drámát nézzük (amely előkerülésének természetesen így is csak örülhetünk), akár A gyöngysor című vázlatot: inkább a téma extremitása fogja meg az olvasót. Ezekben is Móricz írásművészetének nagy erényei csillognak ugyan: atmoszféra teremtés, környezetábrázolás, figurák mozgatása, csak éppen az alakok társadalmi helyzete bizonytalan. A Móricz eredeti írásait gazdagító darabok közül a legnagyobb: *A koldus Napoléon*, ez, a műfajában a riport és az elbeszélés határán járó írás, amely bepillantást enged Móricz alkotóműhelyébe is: „én ezt az embert megvizsgálom” — mondja Móricz, mintha csak „a boldog ember” állna előtte. „Ez az egy gyanús rajta, a szemei . . . Ezek a költő és a világhódító szemei” —, mondja hőséről. Micsoda nagyszerű típus ez a világot megjáró magyar, akiben mintha Ady Mesebeli Jánosa elevenednék meg: „Kacsintott, hogy ő különösen hogy lóvá tette az egész háborút, az egész hadvezetőséget, az egész világot, hogy tizenhatesztendő korában a többi magyarral beleavatkozott a világháborúba.” (225–226.)

„Vallomásos lélek, kinek szent az írás” — írta Ady Móriczról a szerzői estjére küldött „levelében” — nagyszerűen rátapintva Móricz írásművészeté-

nek a természetére. A hagyatéék ilyen jellegű írásai szaporítják azoknak az önvallomásoknak a számát, amelyekben írásművészete forrásairól, ihlető élményekről vallott a nagy író. S itt egyformán érdekes, ha a Rádió leányfalusi helyszíni közvetítésének keretében beszélt írói pályája kezdetéről, munkamódszeréről, vagy ha a faluja díszpolgárává választásakor családjára, gyerekkorára emlékezett. Ezekből az írásaiból vett idézeteinkkel mi is megpróbáljuk érzékeltetni azt a gazdagságot, ami Móricz írásaiban van: „Alig írtam életemben valamit, amit át nem éltem volna” — írja szinte ars-poétikusan. (214. o.) „megörökítem a magyar életet, képekben, szavakban, igében a jövő számára” — foglalja össze munkássága lényegét ötven éves születésnapja ünneplésének felemelő pillanatában: (198. o.) A „magyar problémák” izgatták Móriczot kezdetről fogva, csak a hagyományos világnézet fogságában vergődve nem tudta élményeit gondolati magasságba emelni: nagyon érdekes ebből a szempontból, ahogy elmondja az *Árvalányok* c. kisregénye történetét — a Galambfelhők-től — amelyet még a Hét krajcár előtt írt — az *Árvalányok*-ig, amelyet már a Sáraranyt, Az Isten háta mögött-et maga mögött tudó író adott ki a kezéből. „Igen hosszú korát életemnek az a fő kérdés foglalta le, hogy a magyarnak mi helye és mi a szerepe ezen a világon. Ebből a gyöttrő és kínzó gondolatkörből ered legtöbb munkám” (241. o.) — írja másutt, amikor arra a kérdésre próbált választ adni: *Hogy nézi a regényíró az életet*. Ebben mondja el azt is, hogy „... az élettől sújtott s leszorított asszonyi lélek” — is izgatta és munkára serkentette. (242. o.) Regényei ismeretében csak csodálkozhatunk azonban például azon a kijelentésén: „Csodálatos az, hogy adalékokra semmi memóriám nincs.” (240. o.), hiszen korábban éppen ő vallotta: „kezdetől fogva az embereket s az emberi típusokat figyeltem s kerestem...” (216. o.) s éppen ebből adódott a Móriczot hosszú ideig gyöttrő gond: „Az egyéniség, sőt az egyénítés problémája ez, ami egész odáig kínzott, míg valóban meg nem leltem a magam írói közlésmódját. Tehát legalább 10 esztendeig.” (240. o.) Ám ezeknek az írásoknak mégis csak ez a mondat lehet a summája: „... mégis csak az Élet volt az igaz s egyetlen tanítómesterem.” (216. o.) Írásművészete értéséhez nagyon fontosak azok a vallomásai is, amelyeket vallásos élménye geneziséről tett többször is — legpregnansabban talán a „Hit-vallás” című írásában (271—72. o.), amelyből egy a világegyetemmel együttlélegző ember arca rajzolódik elénk: „... egynek érezhettem magamat, a valósággal, a világegyetemmel és önmagammal” — ez volt Móricz hite. (273. o.) S az ilyen mondanivalójú írásai elemzését nem zárhatjuk le szebben, minthogy idézzük az apjáról írott szavait, amelyet az Életem regényéhez készített vázlatában írt. Mutatja ez, hogy milyen inspiratív hatással volt rá ez a mokány kis magyar egész életében: „Állandóan fehér izzásban volt a lelke, csodálatos volt, hogy soha meg nem szűnt vad munkaereje. Önérzete tehát teljesen sajátmagára volt építve.” — emlékezett öregedő fejjel is így az apjára. (356. o.)

Szorosan kapcsolódnak a most bemutatott írásokhoz azok, amelyekben kortársairól, írókról, festőkről írt, vagy irodalmi emlékeket jegyzett fel: Kodolányi szerzői estjén elmondott megnyitó beszéde a 30-as évek magyar írójának sokféle megkötöttségéről adott fontos vallomás (244. o.), Káplár Miklós emlékkiállításán finoman elemzte az írói és a festői alkotó munka formai különbségét, de lényegi egységét. A népszínműről írva nem annak társadalmi funkciójára figyel — ami ma az irodalomtörténeti vizsgálat előterében áll —, hanem az életábrázolás, a paraszti életre vonatkozó megfigyelések gazdagságát találja meg bennük. (384. o.) Érdekes és egyben fontos az az írása is, amely-

ben Palágyi Lajosnak az Otthon-ban Gyulai Párról elmondott emlékeit jegyezte fel s ezzel együtt saját, személyes emlékeit is elmondta (*Költők*): „Ha meglátott — emlékezett Palágyi Gyulaira — mindig megfogott és elkezdett szidni. Rendszerint azért, amit Rákosi csinált — »mi az már megint« — mondta, és jól lehordott, mintha én felelős volnék azért, amit Rákosi tett. Irodalmi megnyelvészeti dolgokért.” (234. o.) Ez az oly jellemző epizód csak méginkább érthetővé teszi az Ady-nemzedék nagyjainak — mindenekelőtt magának Adynak, de másoknak is: például Ignotusnak — Gyulai iránti tiszteletét. Benne van egyébként ebben a cikkben az *Arany János írói bátorsága* című cikke gondolata is: közvetetten — Palágyi szavaival — a saját Arannyal szembeni ellenszenvét is elmondja ebben. Remekül jellemzi a Nyugat nemzedék talán mégis csak legnagyobb kritikusaát, Schöpflin Aladárt is: „kritikai működése nemcsak ítéletmondás volt, nemcsak kielemezés és bemutatás, hanem egy különös lelki együttélés az egész ifjú magyar irodalommal . . . ő saját magát mindjárt kezdetben az ifjú lelkek, a kortársak küzdő, harcoló s teremtő sugárzásának tette ki . . . ideállott közénk, s valamennyiünket felvett érzékenységének és judiciumának kettős kapuján saját lelki életének anyaga közé”. (188. o.) „Egy ilyen kritikus megbecsülhetetlen egy zsendülő, sok tagú, együtt induló, együtt harcoló irodalmi mozgalomban, mert az író együtt dolgozik az esztétikussal.” (189. o.) — jellemezte kitűnően Schöpflin kritikusi alkatát. Ám a legforróbban talán mégis csak az Ady emlékei toltak fel, akár csak azt mondja el tréfás formában, hogy Ady azért nem ment ki sohasem Leányfaluba, mert egyszer bevitt neki egy palack bort a saját terméséből (211. o.), akár arról írt, hogy mennyit dolgozik egy író, s hogy Ady egy-egy versében mennyi munka van (315—316. o. Az író és a köz). De fontosak és igazak az Ady költészetéről írott gondolatai is: „Nézem Ady líráját — írja egy „Az eposz és a líra kérdéséről” elmélkedő írásában. — A mai költő kiszakadt a világegyetemből: önmagából csinált Kozmoszt.” (192. o.) „A költő csak úgy bírt együtt futni az Élettel, ha mindent kidobott lelke poggyászából, csak a szívét, a szívét, a bolond, beteg, bús, bomlott szívét hallgatta, s annak vak, bánatos, sikoltó hangját sivitotta, mint egy pacsirta álcás sirály a világ fölött.” (194. o.) Ebben a pontos helyzetképben az összes jelző elárulja, hogy Móricz Adyról mintázta a század jellemző költői attitűdjét hordozó művésztípust. Az viszont a saját írói művészete megértéséhez is segítő kulcs, amit az epikáról mond: „A regény ezzel szemben természettudományos alapokra fekteti az életet.” — (193. o.) S ezek az elméleti írásai elárulják azt is, hogy mennyire tudatos, a „mestersége” titkait elvileg is kutató író volt Móricz.

* * *

„Kiadatlan hagyatékának legértékesebb írásait tartalmazza” a kötet, hirdeti a „fűl”; „legérdekesebb” írások — mondja lejjebb. Honnan tudja? S miért higgyem ezt el — ha csak nem becsületszóra — mondhatja jogosan az olvasó. S tegyük egy általános, a Móricz-hagyaték őreihez címzett megállapítást: Móricz halála után közel húsz évvel éppen idején volna már a nagy író hagyatékának végleges rendezése. Ez az életmű már a nemzeté, s aki teljes közreadását késlelteti, az a nemzetet károsítja meg. A sajtó alá rendező, ill. jegyzetelő elvégezte az ilyenkor szükséges munkát: tájékoztatásai általában a célnak megfelelnek. A 6—7. oldalon furcsálva olvastunk a feudál-kapitalista rendszeről: ez a fából-vaskarika tudvalevően sosem létezett, ellenben volt egy fél-

feudális magyar társadalom. Tévedés az is, hogy Schöpflin 1927-ben ötven éves lett volna: 1872-ben született! (447. o.) Akad feleslegesen túlmagyarázó jegyzet is (pl. a 451. oldalon). A jegyzetapparátus különben is alig több, mint a főszövegből kimaradt Móricz-szöveg variánsok gyűjteménye. S éppen ez a legnagyobb értéke.

Varga József

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA, 1826—1961.

Szerk. Rózsa György irányításával Csapodi Csaba, Moravék Endre, Szentgyörgyi Mária, Weger Imre. Bp. Akad. Kiadó 1960. 110 p. + 1 t.

Az újkori könyvtártörténetben vajmi ritka eset az, hogy egy száz évnél jóval nagyobb múltú nagy könyvtár életében — leszámítva az alapítás évét — az utolsó tíz év a könyvtár pályáját döntően és véglegesen kialakító időszak. Jól átgondolva a tanulságait mindannak, amit a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának e tömör életrajzából az olvasó megtud, ebben állapodhatunk meg: az alapítók határozott és jövőbe látó elgondolásait fényes nevű tudós könyvtárosok hosszú sorának (Toldy Ferenc, Hunfalvy Pál, Arany János, Fröhlich Róbert, Heller Ágost, Szily Kálmán, Hellebrant Árpád, Ferenczi Zoltán, Melich János), sok hozzáértéssel társult megható erőfeszítései egy feudális szerkezetű társadalom béklyóitól terhelten nem tudták maradéktalanul megvalósítani; nem tudták a könyvtár életét a nyugat-európai könyvtári fejlődéshez hozzákapcsolni, s így szocialista építésünk kezdeti szakasza jelenti a könyvtár számára igazi élete kivirágzásának kezdetét is. Az Akadémiai Könyvtár tíz éve éli igazi életét és ezek az évek a szocializmus építése sikeres folytatásának évei.

A múlt század könyvtári életének emlékein eltűnődő könyvtáros nem nyomja el — nem is nyomhatja el — megilletődését e rövid életrajz emlékező részének olvasása közben. Drága emlékek ezek, némelyike ma is serkentő erejű. Hét évvel a könyvtár megalakulása után megjelenik az Akadémia Évkönyv-sorozatának első kötete, s a könyvtáros első gondolata az, hogy el kell küldeni a külföld legismertebb akadémiainak, hogy velük csereviszonyba léphessenek. „A cserepéldányok továbbítását a Tudós Társaság másod-elölülője, az alapító Széchenyi István vállalta. Későbbi jelentéséből kitűnik, hogy az Évkönyvek első kötetéből a Münchener Kir. Akadémia példányát Schellingnek, az Institut de France példányát Gay Lussac-nak, a londoni Royal Society példányát pedig Sussex hercegnek személyesen adta át és a párizsi és londoni társaságok ülésén szóban is ajánlotta a Magyar Akadémiát azok jóindulatába.” Siessünk megállapítani: ehhez a nagy hagyományhoz az Akadémia Könyvtára mindvégig hű maradt, még azokban az években is (az első világháború utániakban), amikor nem volt mit cserélnie. A könyvtárnak ez a legnagyobb teljesítménye, s az első könyvtáros, Toldy érdeme, hogy felismerte a csere akadémiai és könyvtári jelentőségét. Ez a nemzetközi csere biztosítja külön rangját nagy könyvtáraink sorában. Hírt adott a világnak a magyar tudományos életéről, és begyűjtötte idegen akadémiai és tudományos intézetek ezrekre menő könyvtermését. A szabadságharc után a csere volt az egyetlen forrása a könyvtár szerzeményezésének. Az akadémiai életnek a két világháború közti vergő-